

Atıf/ Citation

Durmuş, Fuat. "Gelibolulu Yahudi Behor Bir Eşkiya mıydı Yoksa Kuva-yı Milliyeci mi?." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 4 (Yaz 2019): 101-107.

GELİBOLULU YAHUDİ BEHOR BİR EŞKIYA MIYDI YOKSA KUVA-YI MİLLİYECİ Mİ?

Fuat DURMUŞ

Arkeolog, Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanı
Archeologist, Canakkale Regional Conservation Council of Cultural Properties

<https://orcid.org/0000-0002-4668-8571>

<fuat_durmus@mynet.com>

Makale Türü: Araştırma Notu

Gönderim Tarihi: 01.04.2019, Kabul Tarihi: 30.12.2019

Öz: Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinde, Dahiliye Emniyeti-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakında rastlanılan Gelibolu Yahudi Cemaati'nden Eşkiya Behor hakkındaki malumat, dönemin tarihi olayları ekseninde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşkiya, Çete, Yahudi, Kuva-yı Milliye,

JEW BEHOR OF GALLIPOLI WAS A BANDIT OR MEMBER OF THE NATIONAL FORCES?

Abstract: This article focuses on the Jews Community of Gallipoli member Behor, based upon historical records which evaluated from the Ottoman Empire, Ministry of the Interior, General Security, Secretariat of Public Order documents preserved in the Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey – Department of Ottoman Archives.

Keywords: Bandit, Gang, Jewish, National Forces,

Giriş

Tarih boyunca toplumsal düzenin fiziki ve psikolojik olarak şiddet, baskı ve korkutucu metotlarla bozulması, değiştirilmesi, bir takım amaç ve çıkarlar doğrultusunda kullanılması eşkıyalık, haramilik günümüz tabiriyle terörizmdir. Bir savaş takvimi yapıldığını varsayarsak Anadolu, bilinen tarihinden bugüne 365 günde 365 savaşın yaşandığı herhalde tek coğrafya olacak kadar savaşın, terörün gerçekleştiği, kanın aktığı bir coğrafya olmuştur. Ancak Anadolu'da eşkıyalığa ilginç bir sosyolojik yaklaşım getirilerek eşkiya, halk edebiyatında

kahramana, çağdaş Türk romanında ve sinemasında ise adeta romantik bir kurtarıcı şahsiyete dönüştürülmüştür¹.

Akdeniz ve Osmanlı coğrafyasında XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan, XVI. yüzyılda giderek tırmanma eğilimi gösteren, XVII. yüzyılda ise büyük bir problem haline dönüşen eşkıyalık, genellikle siyasi ve ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkmış devletin kontrol etmekte zorlandığı çeşitli bölge ve sınır boylarındaki iktidar boşluğundan faydalanarak bu yerlerdeki toplumsal asayiş ile halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir². Eşkıyalık hareketleri ile coğrafi yapı arasında yakın bir ilişki olup Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nin gerek bitki örtüsü gerekse coğrafi yapısı bu tür hareketlere uygun bir ortam hazırlamıştır³. Osmanlı arşiv belgeleri Gelibolu ve çevresinde eşkıyalardan kaynaklı önemli bir asayiş sorunu olduğunu göstermektedir⁴. Gelibolu'da sıklıkla görülen eşkıyalık hareketlerinde Müslüman, Rum, Ermeni ile Yahudileri bir arada ya da ayrı ayrı çeteler halinde görmek mümkündür. Eşkıyalarla önce uzlaşma yolunu tercih eden Osmanlı Devleti, eşkıyalık hareketlerine hafiften ağıra doğru müdahale etmiş, eşkıyaları ıslah için hapis cezasını da kullanmıştır. Eşkıyalık suçunun cezalandırılmasında İslam hukukuna göre ağırdan hafife doğru; idam etme, el ve ayakları çaprazlama kesme, sürgün etme cezaları uygulanmıştır⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), niteliği itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen sona erdirmiş⁶ ülke genelinde mütareke maddelerinin aksine haksız işgaller başlamış, ortaya çıkan otorite boşluğu nedeniyle, asayiş bozulmuş, eşkıya ve çete faaliyetleri artmıştır. Çanakkale Boğazı ve çevresiyse 6-12 Kasım 1918'de İngilizlerle Fransızlar tarafından işgal edilmiştir⁷.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgaliyle ateşi fitillenen, 23 Mayıs günü hemen hemen her yerde düzensiz milis kuvvetlerden oluşmaya başlayan⁸, vur kaç taktiğini kullanan Türk Kurtuluş Savaşı'nın ulusal direniş gücü Kuva-yı Milliye hareketi ortaya çıkmıştır. Küçük gruplar halinde hareket eden dönemin

¹ Refika Altıkulaç Demirbağ, "Köy Romanlarında Eşkıyalık ve Kahraman Olma Arzusu", Turkish Studies, vol.11/15, 2016, s.31-48.

² Mücteba İlgürel, "Eşkîya (Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri)" TDVİA, C. 11, İstanbul, s. 467-468.

³ Haluk Selvi, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu'da Asayiş Sorunu", Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör, (Ed. Osman Köse), Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 233.

⁴ BOA. A.DVNSMHM.d. Nr. 6/831; BOA. A.DVNSMHM.d. Nr. 31/817; BOA. A.DVNSMHM.d. Nr. 60/257; BOA. DH.MKT. Nr. 1776/40.

⁵ Kur'an-ı Kerim, Maide: 5:33. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/702/33-34-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 31.01.2019)

⁶ Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1982, s. 90.

⁷ Alev Coşkun, Kuvayı Milliyenin Kuruluşu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2005, s. 46-47.

⁸ M. Orhan Bayrak, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.11.

Kuva-yı Milliyecileri Osmanlı Devleti tarafından çete ya da eşkiya olarak nitelendirilmiştir⁹. Ancak Kuva-yı Milliyecilerin aksine Türk, Rum ve Ermenilerden oluşan çeteler gasp, hırsızlık, soygun ve cinayetler gerçekleştiriyor, bir kısım çete Yunanlılar tarafından destekleniyor bazılarıysa kendilerini Kuva-yı Milliyeci olarak tanıtip halktan zorla para bile topluyorlardı¹⁰.

Mondros Mütarekesi'nin 9. Maddesi gereği iç güvenlik güçleri dışında Osmanlı ordusu lağvedilmiş, Osmanlı askeri, bu mütareke hükmünce terk-i silah etmiştir. Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'nın da işgal edilerek¹¹ askerlerden silah bırakmaları istendiğinde Çanakkale'deki bir kısım muvazzaf asker silahlarıyla birlikte firar ederek 10-15 kişilik gruplar halinde bölgede çetecilik faaliyetlerine girişmişleridir. Savaşın ardından başlayan asayişsizlik, sosyal, ekonomik, psikolojik, askerî ve siyasî sıkıntıları tırmandırmış, Rum ve Ermenilerin kurduğu çeteler de yaşanan toplumsal kaosun artmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur¹². Türk çetecilerini Kuva-yı Milliyecilerden ayıran tek fark ise çetelerin halkla olan ilişkisi ve masum halka uyguladıkları baskılarla zulümlerdi.

Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bağlı askerlerden silah bırakmaları istendiğinde Çanakkale'de jandarma olarak görevli Arnavud Aziz silahıyla birlikte firar edip yanına aldığı kardeşi Nezir'le birlikte eşkiyalık yapmaya başlamış çete başlarından biriydi¹³. Arnavud Aziz Arnavutluk'tan göç etmiş, Ezine İlçesi, Kızılköy'e yerleşmiş mühacir bir aileye mensuptu. Çanakkale merkez Dümrek köyünden evlenmiş olan Arnavud Aziz, kurduğu çeteye birlikte Ezine ve civarında faaliyet göstermiştir¹⁴. Arnavud Aziz ve çetesi bölgede korku salan, azıllı bir eşkiya çetesi olmuştur. Bir isim benzerliği olup olmadığı konusunda tam olarak açıklayamasak da Çerkez Ethem'in 16 Nisan 1920'deki II. Anzavur İsyanı'nı bastırıldığı sırada adamları arasında Arnavud Aziz'in olduğu da bilinmektedir¹⁵.

⁹ Takvim-i Vekâyi, 11 Nisan 1336/1920, Nu: 3824: Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından yayımlanan beyanname ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvasında Teşkilât-ı Milliye'nin bir isyan ve eşkiyalık hareketi olduğu belirtilmiştir.

¹⁰ Osman Akandere, "Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Millî Kuvvetleri Ve Çeteler (1918-1922)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 19, Konya 2008, s. 507-542.

¹¹ BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 61/13.

¹² İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, Mayıs 2008, s. 17-34.

¹³ Hüsamettin Öztürk, Millî Mücadele'de Çanakkale, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1988, s. 58.

¹⁴ Öztürk, Millî Mücadele'de..., s. 58.

¹⁵ Osman Akandere, "Çerkez Ethem'in ve Kuvay-ı Seyyare'nin Batı Anadolu Cepheleindeki Hizmetleri", Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (6-8 Eylül) İzmir 2009, s. 360.

Yine Çanakkale Merkez İlçesi, Gökçalı Köyü jandarma karakol komutanı olan, Ezine İlçesi, Geyikli Beldesi, Çamoba Köyü'nden evli Uşaklı Sadık tarafından kurulmuş Eşkiya Sadık Çetesi de Ezine, Bayramiç ve Biga civarında bu dönemde eşkiyalığa başlamıştı¹⁶. Çingene Ali Çetesi ise Biga ve Karabiga istikametinde faaliyet gösteren bir çeteydi¹⁷. Mütareke döneminde Çanakkale ve çevresinde, Rüstem Efe, Çete İhsan Çavuş, Ayvacıklı Yörük Abdurrahman, Ayvacıklı Kara Kadir, Çanlı Yörük Nail, Adalı Abdullah, Kör Apostol çeteleri ortaya çıkmıştır¹⁸. Arşiv belgelerinin de gösterdiği üzere zaman zaman sivil halka eziyet eden bu çete üyeleri konu Yunanlılar olunca Arnavud Aziz ve diğer çetelerle birlikte hareket ediyor, hiçbir tereddüt göstermeden işgal güçlerine ortak saldırılar tertip ediyorlardı. Bu çeteler işgal güçlerine aman vermediğinden olsa gerek İngilizler eşkiyayı himaye ve Kuva-yı Milliye'ye yardım edenlerin tutuklanmasını istemişti¹⁹. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu duruma tahammül edemeyen firari askerler ile silahlı halktan oluşan direniş hareketi 1920 yılının sonuna kadar merkezi bir otoriteye bağlanamadığından işgal güçlerinin önemli bir problemi haline gelmişti.

Gelibolulu Yahudi Eşkiya Behor

Mütareke döneminde Müslümanlarla birlikte Yahudilerin de büyük bir bölümü Osmanlı egemenliğinin ortadan kalktığı ve asayişin bozulduğu yerlerden her şeylerini geride bırakıp göç etmek yolunu seçmişlerdi. Çünkü Çanakkale ve çevresinin işgali, tıpkı 1917'de Selanik'te olduğu²⁰ gibi Yahudileri yeni bir Yunan mezalimi yaşayacakları korkusuyla karşı karşıya bırakmıştı²¹. Zaten Çanakkale Savaşları sırasında da Gelibolu Yahudileri²² bütün bir halk gibi kentin bombardımana tutulması sırasında önemli ölçüde etkilenmiş²³, kentte henüz bu saldırıların izleri dahi silinmeden işgal yılları başlamıştı. Ayrıca

¹⁶ Öztürk, Millî Mücadele'de...s. 64.

¹⁷ BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 59/77.

¹⁸ Öztürk, Millî Mücadele'de..., s. 57-67.

¹⁹ BOA. DH.KMS. Nr. 60/40 (Dahiliye Kalem-i Mahsus).

²⁰ Yusuf Besalel, Osmanlı ve Türk Yahudileri, 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul 2004, s. 54.

²¹ Osmanlı arşiv belgeleri de işgal döneminde bu korkunun pek de yersiz olmadığını ortaya koymaktadır: Ezine'de Musevi terzi Bohor Yunanlılar tarafından işkenceyle öldürülmüş (BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 70/8), Marmara Adası'nda Rum çeteler Müslüman ve Musevi köylerini basarak mallarını gasp etmiş (BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 68/54), Lüleburgaz'daki Yunan askerleri, çete teşkil edip asayiş ihlal ettikleri bahanesiyle Müslüman ve Musevi halka karşı tecavüzat ve tevkifata girişmiş (BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 15/42), Yunan askerleri tarafından Lüleburgaz Musevi Cemaati Reis-i ruhanisi Behar Efendi'nin hanesine yapılan baskın sonrasında Behar Efendi tevkif edilmiş, bazı kişilerin gizli cemiyet kurdukları bahanesiyle Lüleburgaz'da tahammül edilemez dereceye varan baskı ve zulümler gerçekleştirilmiştir (BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 4/62).

²² Gelibolu Yahudi Cemaati konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Fuat Durmuş, Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Gelibolu Yahudi Cemaati, ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

²³ BOA. DH. EUM.VRK. Nr. 25/32; BOA. DH. EUM.VRK. Nr. 25/44. (Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalem-i Evrakı).

savaşın ardından Anadolu'daki Türk ve Rum çeteler tarafından varlıklı Yahudi ev ve iş yerlerine yapılan saldırılar²⁴, çok ağır şekilde süren ekonomik krizler, Yahudilere ya kaçmaları ya pasif bir şekilde beklemeleri ya da yaşadıkları yerlerde kalıp kendi can ve mal güvenliklerini savunarak Ulusal direniş katılmalarının yanı sıra bir seçenek daha bırakmıştı, çeteci olmak!

Kal'a-i Sultaniye Sancağı Mutasarrıflığı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği H.16/C./1340-M.14/Şubat/1922 tarihli malumatta, Eşkiya Sadık Çetesi'nden Manisalı Mehmed ve Çingene Ali Çetesi'nden Bozguçlu Salih ile Arnavud Aziz Çetesi'nden Çamköyü'nde Yunanlılarla çıkan çatışmada yaralanan Gelibolulu Musevi Behor adlı eşkiyanın jandarma müfrezeleri tarafından yakalandıkları belirtilmiştir²⁵. Aynı yıl içerisinde Kale-i Sultaniye'den alınan tahrirat üzerine Sadaret'e yazılan tezkirede vuku bulan çatışmanın Ayvacık'ın Çamköy köyünde gerçekleştiği ifade edilmiştir²⁶. Söz konusu belgede Behor'un aile adı belirtmediği için Gelibolu Yahudi Cemaati'ndeki açık kimliği tam olarak tespit edilememiş, hangi aileden olduğuna ilişkin bir bulguya ulaşılamamıştır²⁷. Belgede Gelibolulu Behor'un Yunanlılarla çıkan çatışmada yaralandığını belirtmesi Arnavud Aziz Çetesi'nin bir Kuva-yı Milliye birliği olmasa da Yunan askeriyle müsademeye girmekten kaçınmayan milli duygulara haiz çetelerden biri olduğunu da göstermektedir. Fakat bir diğer olasılık da Arnavud Aziz Çetesi'nin tamamıyla tesadüf üzerine Yunan askerleriyle karşılaşarak çatışmaya girmek zorunda kaldıklarıdır. Filhakika Arnavud Aziz'in Yunan askeriyle çatışmış olması da yaptığı onca zulüm ve cinayeti aklamamıştır. Çünkü Milli Mücadele sonrasında Milli kuvvetlerin bölgeye gelmesi üzerine yakalanan Arnavud Aziz, birinci dereceden suçlu bulunarak kurşuna dizilmiş, kuşuna dizilme cezası almadığı halde kardeşi Nezir de "*Abim neredeyse ben de oradayım.*" deyip ağabeyi Arnavud Aziz'in yanında durunca onun da kurşuna dizildiği, bölgenin yaşlıları tarafından ifade edilmiştir²⁸.

Gelibolulu Yahudi Behor, Çanakkale ve çevresinde düşman işgalinin başlamasıyla birlikte kurulan ve zaman zaman işgal güçleriyle çarpışmaktan geri durmayan Millî bir çetenin üyesiydi diyebiliriz. Ancak Yahudi Behor belki de yalnızca çete liderinin talimatlarını uygulayan gözü kara bir emir kuluydu. Çünkü Arnavud Aziz'in çeteciliği zaman zaman masum insanlara yönelmiş,

²⁴ Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (Çev. Meriç Sobutay), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 386.

²⁵ BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 59/33 (Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı).

²⁶ BOA. DH.İ.UM. Nr. 20/14.

²⁷ Bahor adı farklı telaffuz ve seslerle şu anlamlara sahiptir: Bahur: Genç adam, seçilmiş kişi ya da bekâr adam (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi I*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, s. 91.). Behorot: İlk doğanlar. (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, "Bahur", C.1, s. 101.). Bohor: İlk doğan erkek çocuk (Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, "Bahur", Cilt: 1, ss. 126-127.). Yahudiler ilk doğan erkek çocuklarına Behor ya da Bahor ismini vermekteydiler.

²⁸ Öztürk, Millî Mücadele'de..., s. 59.

gerçekleştirilen köy baskınlarında özellikle varlıklı aileler tehdit ve zor kullanımla Aziz ve çetesi tarafından soyulmuştur²⁹.

Sonuç

Gelibolulu Yahudi Behor, bir Yunan askerinin silahından çıkan kurşunla yaralandıktan sonra Osmanlı jandarma müfrezeleri tarafından yakalanmış Çanakkale ve çevresinde faaliyet gösteren bir çetenin üyesiydi. Ülkenin Harb-i Umumi'den bu yana içinde bulunduğu şartlar da düşünüldüğünde bir tarafta bu durumu sineye çekmiş, aksi bir davranışı eşkıyalıkla suçlayan pasif bir hükümet, yaşanan vaziyeti değiştirmeye vatanını, dinini, ırzını, bayrağını kurtarmaya çalışan Kuva-yı Milliyeciler, diğer tarafta her durumdan kendine pay çıkarmaya çalışan Türk, Rum ve Ermenilerden oluşan çapulcu çetecilerin kol gezdiği tarihin böylesine puslu bir döneminde gerçeği bulmanın gailisi... Ama her ne sebeple olursa olsun düşmana tek bir kurşunu reva görmeyenlere kıyasla Gelibolulu Yahudi Behor bedeninde bir işgal askerine meydan okumanın nişanını taşımıştır.

Kaynakça

AKANDERE, Osman (2008). "Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri Ve Çeteler (1918–1922)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, Konya, 507-547.

_____ (2009). "Çerkez Ethem'in ve Kuvay-ı Seyyare'nin Batı Anadolu Cepheleindeki Hizmetleri", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Eylül İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 344-369.

BALKAYA, İhsan Sabri (2008). "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 17-34.

BAYRAK, M. Orhan (1990). *Kurtuluş Savaşı ve Atatürk*, İstanbul: Kastaş Yayınları.

BESALEL, Yusuf (2002). *Yahudilik Ansiklopedisi I*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

_____ (2004). *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

COŞKUN, Alev (2005). *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

DEMİRBAĞ, Refika (2016). "Altıkulaç Köy Romanlarında Eşkîyalık ve Kahraman Olma Arzusu", *Turkish Studies*, vol.11/15, 31-48.

²⁹ Öztürk, Millî Mücadele'de..., s. 59-60.

EROĞLU, Hamza (1982). *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

İLGÜREL, Mücteba “Eşkiya (Osmanlılar’da Eşkiyalık Hareketleri)” *TDVİA*, 11, İstanbul, 467-468.

Kur’an-ı Kerim, Maide: 5:33. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/702/33-34-ayet-tefsiri> (31.01.2019)

ÖZTÜRK, Hüsamettin (1988). “Millî Mücadele’de Çanakkale”, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

SELVİ, Haluk (2017). “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu’da Asayiş Sorunu”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Kültür Yayınları, 233-244.

SHAW, Stanford J. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, (Çev. Meriç Sobutay), İstanbul: Kapı Yayınları.

Arşiv Kaynakları

BOA. A.DVNSMHH.d. Nr. 31/817 (Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî).

BOA. A.DVNSMHH.d. Nr. 6/831.

BOA. A.DVNSMHH.d. Nr. 60/257.

BOA. DH. EUM.VRK. Nr. 25/32(Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı).

BOA. DH. EUM.VRK. Nr. 25/44.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 4/62 (Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakı).

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 15/42.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 59/33.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 59/77.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 61/13.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 68/54.

BOA. DH.EUM.AYŞ. Nr. 70/8.

BOA. DH.İ.UM. Nr. 20/14. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı).

BOA. DH.KMS. Nr. 60/40 (Dahiliye Kalem-i Mahsus).

BOA. DH.MKT. Nr. 1776/40. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî).

Takvim-i Vekâyi, 11 Nisan 1336/1920, Nu: 3824.